

Konaklama Sektöründe Çevre Dostu Yönetim ve Çevre Muhasebesinin Önemi

The Importance of Eco-Friendly Management and Environmental Accounting in The Accommodation/Hospitality Sector

Semih BÜYÜKİPEKÇİ*
Şeyma ŞİMŞEK**

ÖZ

Konaklama, turizmin en temel bileşenlerindedir. Konaklama işletmeleri çeşitli biçimlerde doğal çevreyle sürekli etkileşim içindedirler. Bu nedenle konaklama sektörü de çoğu sektörde olduğu gibi iyi yönetilmediğinde bu etkileşim sonucunda doğal çevreye zarar vermektedirler. Günümüzde sürdürülebilir bir gelecek için çevre dostu yönetimin yeri oldukça büyüktür. Bu bağlamda çevre muhasebesi konaklama işletmelerinde uygulandığı takdirde çevre üzerinde olumsuz etkilerin en aza indirilmesi sağlanacaktır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizm çerçevesinde konaklama sektöründe kıt olan kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, çevre yönetim standardı kriterlerine uygun olarak alınabilecek önlemleri belirlemek. Konaklama işletmelerinin çevreye verdiği zararları ortaya koymak, çevreye verilen zararları en aza indiren konaklama işletmelerine kar sağlayacak uygulamalara değinerek önerilerde bulunmaktır. Çevre dostu yönetim ve Çevre muhasebesi sayesinde işletmeler çevreye verdikleri zararları kontrol altına alarak hem işletmeye kazanç sağlamaktadırlar hem de çevreye olumsuz etkilerini minimum seviyeye indirmektedirler. Çevresel etkilerin yönetilmesi, çevre yönetim standardı kriterlerine uygun olarak yapılması işletmelerin kalitesini artırır ve daha iyi performans gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Ayrıca sürdürülebilir gelecek için işletmelerin çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi hususunda önemli çalışmalar yapması gerekmektedir. Çalışmaların başarısı doğru bilgi ve verilerle mümkün olmaktadır. İşletmeler açısından bu süreçte çevre muhasebesi önemli bilgiler ve veriler sunar.

ANAHTAR KELİMELELER

Çevre Muhasebesi, Sürdürülebilirlik, Çevre Dostu Yönetim,

ABSTRACT

Accommodation/ Hospitality is one of the most essential components of tourism. Accommodation/ Hospitality businesses are in constant interaction with the natural environment in a variety of ways. For this reason, as in all most sectors the Accommodation/ Hospitality sector is not managed properly and because of this interaction they are damaging the natural environment. Today, the place of Eco-friendly management is quite important for a sustainable future. In this context, if environmental accounting is applied in accommodation establishments, the negative effects on the environment will be minimized. The aim of this study is to utilize the scarce resources in the accommodation sector efficiently within the framework of sustainable tourism and to determine the measures that can be taken according to the criteria of environmental management standard. In addition, it is aimed to examine the effects of green tourism practices on the environmental accounting in the tourism sector. Moreover; Explaining the damage caused by accommodation enterprises to the environment and to advise on the applications that will provide profit to the accommodation companies that minimize the damages to the environment. Thanks to the environment-friendly management and environmental accounting, enterprises control the damages they cause to the environment and they both benefit the enterprise and minimize the negative effects on the environment. Management of environmental impacts in accordance with the criteria of environmental management standard increases the quality of the enterprises and enables them to perform better. In addition, enterprises need to carry out important studies on environmental protection and prevention of environmental pollution for sustainable future. The success of studies is made possible by the right information and data. In terms of businesses, environmental accounting offers important information and data.

KEYWORDS

Environmental Accounting, Sustainability, Eco-friendly Management

GİRİŞ

Turizm; ulusal gelire katkı sağlayan, istihdamı artıran ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaratan, ülke insanının refah düzeyinin yükselmesine katkıda bulunan önemli bir sektör konumundadır. Günümüzde turizm, Dünya gayrisafi milli hasılasının % 9.1'sine, dünya ihracat gelirlerinin % 10'luk kısmına eşittir. Turizm emek yoğun bir yapıya sahip olduğu için istihdama katkısı büyüktür. Dünya toplam işgücünün % 8.7'sine denk gelen 255 milyondan fazla insan turizm sektöründe istihdam etmektedir (Bahar ve Kozak, 2015).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre; 1950'li yıllarda 25 milyon kişi olan uluslararası turist sayısı, 1980 yılında 278 milyona, 1995 yılında 527 milyona ve 2016 yılı içerisinde 1 milyar 235 milyona ulaşmıştır. 2030 yılında tüm Dünya genelinde turist sayılarının 1.8 milyara ulaşacağı tahmin ediliyor. Benzer şekilde uluslararası turizm hareketleri sonucunda turizm gelirleri 1950 yılında 2 milyar ABD Doları, 1980 yılında 104 milyar ABD Doları, 1995 yılında 415 milyar ABD Doları, 2017 yılında dünya çapında 1 trilyon 340 milyar ABD Doları gelir elde edilmiştir (UNWTO, 2018).

Ekonomik gelişme ve büyüme sonucunda; teknolojik gelişmeler, hızlı sanayileşme ve nüfus artışı su, hava ve toprak kirliliği çevre sorunlarına sebep olmuştur. Çevre sorunlarındaki yaşanan bu artışlar çevre bilincinin çıkmasına neden olmaktadır. Çevre sorunlarına karşı çevre bilinci konuları, çevre dostu yönetim ve çevre muhasebesinde önemli gelişmeler ortaya çıkarmıştır.

Çevre muhasebesinin sağladığı yararlar ile birlikte çevrenin olumsuz etkilerini en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Sürdürülebilir bir gelecek için çevre muhasebesi konaklama ve diğer işletmeler açısından oldukça önem arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, turizme konu olan tüm kaynakların sürdürülebilirliği açısından konaklama sektöründe çevre dostu yönetim ve çevre muhasebesinin önemini vurgulamak; literatürde yer alan çevre muhasebesi ile ilgili yapılmış çalışmalara yer vermek; konaklama işletmelerinin çevreye verdiği zararları ortaya koymak, çevreye verilen zararları en aza indiren konaklama işletmelerine kar sağlayacak uygulamalara değinerek önerilerde bulunmaktır.

Literatür İncelemesi

Demirkol vd. (2018) tarafından Şanlıurfa'da faaliyet gösteren otel ve konukevi işletmelerinin çevre bilinci ve çevre muhasebesi uygulama düzeyi belirlemek amacıyla yapılan araştırma sonuçlarına göre, otel ve konukevi işletmeleri yöneticilerinin çevre bilinç düzeyi ile çevre muhasebesi tutumu arasında güçlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak işletmelerde çevre bilinç düzeyi yükseldikçe çevre muhasebesine verilen önemin de arttığı belirlenmiştir.

Şenocak ve Bursalı (2018)'nin yapmış oldukları çalışmada işletmelerin başarısı çevrenin sürdürülebilirliğine yönelik faaliyetleriyle ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çevrenin sürdürülebilirliğine dayalı faaliyetler İşletmelerin imajını daha da güçlendirmektedir.

Yılmaz vd. (2016), tarafından yapılan çalışmada 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin çevre dostu uygulamaları araştırılmış ve ilçede bulunan 77 konaklama işletmesiyle görüşüldüğü belirtilmiştir. Yapılan anket çalışması sonucunda 5 yıldızlı oteller, 4 yıldızlı otellere oranla daha fazla çevreye duyarlı oldukları tespit edilmiştir.

Karukoğlu (2015)'nin İzmir şehrinde yapmış oldukları çalışmada çevre muhasebesi ve diğer çevresel uygulamaları, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin uygulama durumu araştırılmıştır. Yapılan anket sonucunda işletmelerin yarıdan fazlasında çevre bilincinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan araştırmada üst yönetimin işletmelerde çevre muhasebesi uygulamasına destek verdiği görülmüştür.

Tanç ve Gümrah (2015), çalışmalarında sürdürülebilirlik raporları kapsamında işletmelerin çevresel performanslarını tespit etmişlerdir. Analiz kapsamına alınan işletmelerin 2013 yılı sürdürülebilirlik raporlarından çevresel performans göstergeleri olarak geri dönüştürülen su miktarı, verimlilik çalışmalarıyla

elde edilen enerji tasarruf miktarı, verimlilik çalışmalarıyla elde edilen emisyon azaltım miktarı, bertaraf edilen tehlikeli atık miktarı, bertaraf edilen tehlikesiz atık miktarı ve çevre koruma ve harcama yatırım tutarları seçilmiştir. Çalışma sonucunda çevresel performansı en yüksek ve en düşük olan işletmeler tespit edilmiştir.

Beredugo (2014) tarafından yapılan çalışmada, sosyal sorumluluk faaliyetleri ve çevre muhasebesinin işletmelerin performansı üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca işletmelerde çevreye verilen zararların önlenmesini bu zararların azaltılması ve giderilmesi gibi konular ele alınmıştır.

Jankovic ve Krivacic (2014) tarafından otellerde çevre muhasebesi uygulamalarının gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla yapılan literatür çalışmalarında otel işletmelerinde çevre muhasebesi ve raporlama uygulamasının, yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca otellerin uzun vadede sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Aydın (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Birleşik Krallık'ta faaliyet gösteren konaklama işletmeleri ile Türkiye'deki konaklama işletmelerinin çevresel maliyetlerini ve çevre muhasebesi uygulamalarını karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda Birleşik Krallık'ta faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin, satın alma, enerji, su kullanımı, zararlı ve toksik madde kullanımı ile atık yönetimine ilişkin kararlarda, Türkiye'deki konaklama işletmelerine oranla çevreye daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.

Aktürk vd. (2012) tarafından otel işletmelerinde çevre muhasebesinin ve çevreye duyarlılığına ilişkin finansal gelişmelerin muhasebe standartları bağlamında raporlara nasıl yansıtıldığını ayrıca bilgilerin toplum ile paylaşılmasının önemli olduğunun üzerinde durulmuştur. Ayrıca çevre muhasebesi için muhasebe standartlarına göre hesap planı önerisi getirmişlerdir. Otel işletmelerinde çevre muhasebesinin sağlıklı işleyebilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Mutlu (2007)'nin sürdürülebilir kalkınma ve çevre muhasebesi isimli çalışmasında, sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasında çevre muhasebesinin somut bir araç olduğunu ve mümkün oldukça hızlı uygulanması gerektiğini ifade edilmiştir.

Aslanertik ve Özgen (2007)'nin yapmış oldukları çalışmalarında çevresel muhasebenin otel işletmelerinde uygulanmasının önemi üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışma sonucunda; otel işletmelerinin çevreye gereken önemi vermemeleri durumunda bundan büyük zarar görecekları belirtilmiştir. Çevre muhasebesinin işletmelerde uygulanması, işletme imajı ve prestiji açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Lorente vd. (2003)'nin yapmış oldukları çalışmasında ıspanya da bulunan işletme sahipleri ve işletme yönetimi arasındaki ilişkiyi çevre yönetimi açısından incelemişlerdir. İşletme sahiplerinin çevre yönetimi geliştirme konusundaki baskısı otel işletmelerinin uygulamalarına olumlu bir etki yarattığı sonucuna varılmıştır

Chan ve Lam (2001), Hong Kong'daki konaklama işletmelerinde, enerji tüketimi ile ilgili 20 otel araştırılmış ve otellerdeki başlıca su kullanımları için çevresel maliyetlendirme gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, otellerde su tüketimine bağlı olarak odabaşına çevresel maliyetlerin 3.657 HK dolar ila 7.641 HK dolar arasında değiştiği sonucuna varılmıştır.

Muhasebe ve Çevre İlişkisi

Çevre; doğada canlı ve cansız tüm varlıkların birlikte yaşadıkları karşılıklı etkileşim halinde buldukları ortamın genel ifadesidir (Şenocak ve Bursalı, 2018:163). Doğal çevre ve yapay çevre olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal çevre, insan müdahalesine maruz kalmamış ya da buna benzer bir müdahalenin değiştiremediği bütün doğal varlıkları ifade eder. Yapay çevre ise insanın doğaya müdahalesi sonucunda insan eliyle meydana gelen tüm değerleri ve varlıkları kapsamaktadır (Altuğ, 1990: 10). İşletme yönetimi açısından çevreye bakılacak olursa, organizasyonun sınırları dışında kalan işletmenin faaliyet hayatına ve gelişimine etki eden her şeydir (Aygün ve Sürmen 2013:359).

Ekonomik gelişme ve büyüme sonucunda teknolojik gelişmeler hızlı sanayileşme ve nüfus artışı ile birlikte su, hava ve toprak kirliliği çevre sorunlarına sebep olmuştur. Çevre sorunlarındaki yaşanan bu artışlar çevre bilincinin çıkmasına neden olmuştur. Çevre sorunlarına karşı çevre bilinci konuları çevre dostu yönetim ve çevre muhasebesinde önemli gelişmeler ortaya çıkarmıştır. İşletmeler kişi ve toplumların sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmet üretmektedirler. İşletmelerin asıl hedefi karı en üst düzeye çıkarmak ve faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamaktır. İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken doğayı ve doğal kaynakları tüketir ve zararlı atıklarını doğaya bırakmaktadır. İşletmeler bilinçsizce gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda çevresel sorunlar gündeme gelmiştir (Atabey vd., 2013:221). Böylelikle çevresel sorunlarda yaşanan artış çevre bilincinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çevre bilincinin giderek artmasıyla, çevre muhasebesi ve yeşil muhasebe kavramları gündeme gelmiştir.

Çevresel muhasebe, büyük şirketlerin yönetiminde gittikçe daha çok önem kazanan çevre dostu yönetim sisteminin ayrılmaz parçasıdır. Yönetim sisteminin bir alt sistemi olarak görülen muhasebe gibi, çevre yönetim sisteminin bir alt sistemi de çevresel muhasebedir (Gönel ve Atabarut, 2005: 25).

Günümüzde konaklama işletmelerinin faaliyet alanı giderek genişleyerek yaygınlaşmaktadır. Konaklama işletmelerinin de kendi bünyelerinde birden fazla çalışma alanı barındıran kuruluşlar olmasından dolayı çevreyle devamlı etkileşim içerisinde. İşletmelerin planlama aşamasından başlayarak çalışmalarını sürdürmüş oldukları her aşamada çevre yönetim sistemlerini etkili olarak sosyal sorumluluk bilinciyle gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Sürdürülebilir bir yaşam, sürdürülebilir gelecek için çevre dostu yönetimde çevre muhasebesi oldukça önemlidir (Aktürk vd., 2012: 91).

Çevre Muhasebesi Kavramı ve Önemi

1970'li yıllarda çevre sorunlarının fazlaşması ve çözüm arayışlarının yoğunlaşması çevre muhasebesini ve çevresel maliyetlerin hesaplanmasını gündeme getirmiştir (Çalış, 2013:180). Çevresel duyarlılığa katkısı önemli olan çevre muhasebesi 1990'larda popüler olmaya başlamıştır (Çelik 2007:153).

Uluslararası Standartlar Örgütü'nün 1973 yılında başlatıp 1992 yılında oluşturmuş olduğu ISO 14000 Çevre Yönetim Standartları muhasebe alanında yeni yaklaşımlar geliştirilmeye yönelik çevre muhasebesi kavramını gündeme getirmiştir. Çevre muhasebesi en genel tanımıyla çevresel kaynakların kullanımı ve bu kaynakların kullanımı sonucunda oluşabilecek etkilerin muhasebeleştirilmesidir (Çalış, 2013:181).

Başka bir tanıma göre çevre muhasebesi; "Bir şirketin tüm faaliyetlerinin çevresel olarak sınıflandırılması, envanterinin tutulması, envanterdeki değişimlerin izlenmesi, bu değişimlerin parasal ya da fiziksel boyutlarının ortaya konulması ve bunun, şirket bilançosuyla bütünleştirilip şirketin gerçek karlılığının ortaya çıkarılması yönündeki düzenlemelerdir" (Gönel ve Atabarut, 2005: 25).

Bir başka tanımda ise, doğada hazır halde bulunan varlıkların kullanılmasıyla, işletmelerin elde edecekleri faydaların ve katlanacakları maliyetlerin ortaya çıkmasına yardımcı olan bilim dalıdır (Bengü ve Can, 2009: 156-157). Ayrıca, çevre muhasebesi geleneksel muhasebenin iyileştirilmesi şeklinde de tanımlanabilmektedir. Sonuç olarak geleneksel muhasebenin çevre üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilerini en aza indirilmesine yönelik yapılan çalışmaların bütünüdür (Gökdeniz, 1996: 22).

Muhasebe sistemi çevresiyle devamlı etkileşim halinde olan açık bir sistemdir. Muhasebenin sosyal sorumluluk anlayışı gereği bütün toplumun çıkarlarını korumak zorundadır. Sosyal sorumluluk çalışmaları sonucunda sosyal sorumluluk muhasebesi gündeme gelmiştir. Çevre muhasebesi sosyal sorumluluk muhasebesinin bir parçasıdır ve çevre ile alakalı harcamaların belgelenmesi, raporlanması ve denetlenmesi konularını içine alan bir dal olarak karşımıza çıkmaktadır (Alagöz ve Yılmaz, 2001:150).

Çevre muhasebesi, muhasebe sistemi içerisinde çevre ile ilgili bilgilerin yer almasını hedeflemektedir. Ayrıca çevre muhasebesi çevresel unsurları da dikkate alarak, kar ve zarar hesaplamalarını ve finansal

bilgilerin genel kabul görmüş muhasebe kurallarına dayanarak düzenlenmesini kapsamaktadır (Akcanlı, 2010:161).

Çevre muhasebesinin çevre sorunlarına karşı işletmelerde yarar sağlayabileceği alanlar şöyle sıralanabilir (Aymaz, 2009: 34):

- "Çevresel sorunların etkisine ilişkin sosyal anlayışın işletmenin finansal yapısına ve yıllık hesaplarına yansıtılması,
- Çevresel sorunların denetim programlarına dâhil edilmesi
- Çevresel raporların ve çevre muhasebesi sisteminin gelişmesine katkı sağlayacak teori ve uygulamalar,
- Çevresel beyan ve raporların denetlenmesine ve incelenmesine katkı sağlaması,
- Çevresel karar verme, yönetim sistemlerini değerlemek gibi denetimle ilgili diğer hizmetlere katkı sağlamak".

Çevre muhasebesinin sağladığı yararlar ile birlikte çevrenin olumsuz etkilerini en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Sürdürülebilir bir gelecek için çevre muhasebesi işletmeler açısından oldukça önem arz etmektedir.

Konaklama işletmelerinde sayısal raporlar finansman ve pazarlama odaklı olmaktadır. Çevre performansı ile ilgili olan bilgiler bu sayısal raporlarda yer almamaktadır. Çevre maliyetlerini hesaplayarak çevresel maliyetler olarak yönetim raporlarında göstermek gerekmektedir. Turizm örgütleri ve otelciler birliği konaklama işletmelerinin çevre maliyetlerini de istatistik raporlara gösterilmesini öngörmektedir. Nasıl ki otellerdeki doluluk oranları, ortalama oda fiyatları, turizm istatistiklerine yansiyorsa, çevre maliyetleri de bu sayısal raporlarda gösterilebilir (Chan ve Lam, 2001:222). Bu maliyetler muhasebe sisteminde ayrı başlıklar altında incelenmesiyle işletme yönetiminin karar verme aşaması kolaylaşacak ayrıca çevre maliyetlerinin düzenlenerek incelenmesi sağlanmış olacaktır.

Çevre sorunlarını işletmeler 1990'lı yıllara kadar ihmal etmişlerdir. Bu ihmallerin en büyük nedenlerinden birisi, işletme geçmişinde "çevre" kavramının ve kapsamının eksik olarak benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. İşletme çevresi, sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik unsurların şirket performansını belirlediği bir çevre olarak ele alınmakta, doğanın bütün insan ve işletme faaliyetlerinin çevresini oluşturduğu göz ardı edilmiştir. Aynı zamanda işletmelerde çevreyi müşteriler, rakipler, çalışanlar, hükümet, tedarikçiler vb. unsurlar oluşturmakta ve bu çevre, havayı, suyu ve toprağı içerisine almamaktadır (Nemli, 2001:212).

Konaklama İşletmelerinin Yarattığı Çevresel Etkiler

Konaklama işletmeleri planlama evresinden başlayarak kuruluş evresine dek geçen zamanda çevreye olumlu etkileri ilk olarak ekonomik ve sosyal çevre yönündedir. Bu sosyal ve ekonomik etkiler, turistik bölgelere yapılan yatırımları arttırmakta ve bu yatırımlardan o bölgede yaşayan insanların ve turistlerin faydalanması sağlamaktadır (Aslanertik ve Özgen, 2007:165). Ayrıca yatırım yapılan bölgede turizm faaliyeti olması durumunda bölgede bulunan doğal ve kültürel mirasın korunmasına ve sahiplenilmesine katkıda bulunur.

Turizmin sağlamış olduğu yararların dışında olumsuz etkileri de vardır. Turizmin olumsuz etkilerine doğal çevre, doğada yaşayan canlılar ve insanlar maruz kalmaktadır. Konaklama işletmeleri turizm faaliyetlerinin odak noktasında yer almaktadır. Çevre zararlarında bu sebepten dolayı konaklama işletmelerinin yeri oldukça büyüktür.

Doğrudan veya dolaylı olarak konaklama işletmelerinin yarattığı çevresel etkiler aşağıda sıralanmıştır (Aslanertik ve Özgen, 2007:165):

- Konaklama işletmelerinin inşası için verimli tarım topraklarının yok olması ve azalması,
- Alt yapı ve üst yapı çalışmalarından dolayı bitki ve hayvanların zarar görmesi,

- Kıyı kesimlerdeki bazı konaklama işletmelerinin kanalizasyon sularını arıtmadan denize boşaltması,
- Konaklama işletmelerinin atık su sistemi olmadığından bu atıkların sonucunda denizlerde yosun oluşumunda artışların meydana gelmesi,
- Su kaynaklarının aşırı kullanımı (havuzun doldurulması için harcanan su miktarı, yeşil alanların sulanması, çamaşırhaneye ve golf sahalarına harcanan aşırı sular gibi) nedeniyle tükenmesi,
- Konaklama işletmelerine gelen her türlü araçların yaymış olduğu zararlı gazların temiz havayı kirletmesi,
- Yapılan elektrik ve güneş enerji sistemlerinin, reklam tabelalarının, levhaların görsel kirliliğe sebep olması,
- Konaklama inşası, alt yapı ve üst yapı çalışmaları vb. durumlardan ağaçların kesilmesi,
- Konaklama işletmelerinde kalan konukların gezdikleri kültürel ve tarihi değerlerin, kapasite aşımı gibi sebeplerden dolayı yıpranması,
- Konaklama işletmelerine gelen konukların otel içinde ve dışında çevreyi kirletmesi,
- Hijyen için ve böcek vb. nedenlerden kimyasal ilaçların kullanımı, bunun sonucunda toprak ve hava kirliliğine sebebiyet vermesi,
- Konaklama işletmelerinde kullanılan soğutma ve ısıtma sistemlerinden yayılan emisyon gazlarının hava kirliliğine sebep olması,
- Konaklama işletmelerindeki eğlence vb. faaliyetlerin gürültü kirliliğine sebebiyet vermesi.

Konaklama işletmeleri uzun vadede faaliyetlerine devam edebilmeleri için çevreye verdiği dolaylı ve doğrudan olumsuz etkileri azaltılmalı ve çevre dostu yönetimi benimsemelidir. Bu tür olumsuz etkiler önlenmediği ve giderilmediği sürece turizmin gelişmesi için de önemli etki oluşturmaktadır.

Konaklama Sektöründe Çevre Dostu Yönetimin Önemi

Çevre dostu yönetim, işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken çevreyi göz önünde tutarak çevreye verdikleri zararların bütünüyle ortadan kaldırmasını ya da en alt seviyeye indirmesini hedefleyen, doğal çevreyi karar alma süreçlerine katan, çevrenin korunmasını benimseyen bir sosyal sorumluluk anlayışıdır (Nemli, 2001:212).

Konaklama işletmeleri diğer işletmeler de olduğu gibi iyi yönetilir ve planlanırsa çevreye karşı olumsuz etkileri de o kadar az olacaktır. Konaklama sektöründe çevre dostu yönetimin uygulanabilmesi için ön görülmesi gereken unsurlar; su ve enerji kullanımı, geri dönüşüm, atık yönetimi ve hassas doğa başlıkları altında yer alınmaktadır (Güneş, 2011: 47).

Su Ve Enerji Kullanımı

Konaklama işletmelerinde su ve enerji kullanımı birbiriyle bağlantılı olduğundan dolayı, yönetiminden ayrı tutulmamaktadır. Su olmadan hizmet üretmek ve sunmak, neredeyse imkânsızdır (Emeksiz, 2007:147). Konaklama işletmelerinde hem su hem de enerji tasarrufu ancak çevre dostu makine ve donanım ile mümkündür.

Turistler, konaklama sürelerinde çok miktarda su tüketmektedirler. Su kullanımının çoğunluğu duşta, yüzme havuzlarını doldururken, çamaşırhanelerde, yeşil alanları sulamada, golf sahalarında çeşitli spor faaliyetlerinde harcanmaktadır. Turistler aynı zamanda belli kalite standartlarının olmadığı ya da sınırlı su kullanımının olduğu yerlerde tatil yapmayı tercih etmezler. Aşırı su kullanımı kısa dönemde etkisini göstermese de uzun dönemde etkisi ileri boyuttadır (Güneş, 2011: 48).

Enerji; çevre yönetimi esasında yenilenemeyen kaynakların tüketilmesi anlamındadır. Sürdürülebilirliğin temel bileşeni gelişmiş çoğu ülkelerde enerji tasarrufu üreten çeşitli teknolojilerin kullanılmasıdır. Örnek

olarak konaklama işletmelerinde kullanılan ileri bir teknolojinin havuzun ısıtılmasında elektrik kullanımını yarı yarıya azalttığı bulunmuştur. Sıcak destinasyonlardaki konaklama işletmelerinde dışarıdaki hava ısısına göre elektrik tüketimi değişiklik göstermektedir. Başka bir örnekte ise Hong Kong'daki konaklama işletmelerinde toplam elektrik tüketiminin yarısını havalandırma sistemlerine bağlıdır. Elektrik tüketimini etkileyen başlıca unsurlar otelde bulunan kişi sayısı ve dışarıdaki havanın sıcaklığıdır (Emeksiz, 2007:147).

Geri Dönüşüm

Konaklama işletmelerinde ön büro, resepsiyon ve diğer birimlerde çevre dostu yönetimde kağıt vb. ürünlerin geri dönüşümü oldukça önemlidir. Örneğin otel odalarında banyoda kullanılan şampuan vb. ürünlerin tek kullanımlık kaplar içinde değil de tekrar kullanılabilen doldurulması kolay kaplarda sunulması halinde çevre dostu yönetim sağlanabilir. Oteldeki bütün yiyecek içecek servis ekipmanlarının tek kullanımlık olmaması ve dayanıklı ürünlerin tercih edilmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda tek kullanımlık ürünlerin kullanılması gerektiğinde ise ürünlerin geri dönüşüme uygun olmalarına dikkat edilmelidir (Güneş, 2011: 48).

Atık Yönetimi

Doğal çevrenin zarar görmemesi için konaklama vb. işletmelerde katı atıkların plastik, cam, metal, kâğıt ve yiyeceklerin geri dönüşüm amacıyla ayıklanıp sınıflandırılması oldukça önemlidir (Emeksiz, 2007:147). Bunun için konaklama işletmelerinde çevre dostu bir atık yönetim sistemi gerekmektedir. Atık yönetimi iyi olmayan destinasyon ve işletmelerde atıklar doğal çevre ve canlılar için tehdit oluşturmaktadır. Örneğin bazı destinasyonlarda konaklama işletmeleri sıvı atıklarını gerekli işlemlerden geçirmeden direkt olarak denizlere dökmektedirler (Güneş, 2011: 48).Konaklama işletmelerinde doğal çevrenin korunması ancak çevre dostu bir yönetimle ve gönüllü uygulamalar ile mümkündür.

Hassas Doğa

Eko turizm; önceliği doğa olan ve çevreye zarar vermeden yapılan doğal alanlara karşı duyarlı bir turizm şeklidir. Turistler son yıllarda doğal ortamlara daha çok ilgi duymaktadır. Bundan dolayı değişen turist profiline cevap vermeye çalışan konaklama işletmeleri, hassas ve doğal ortamlar içine inşa edilmektedir. Bu durum bitki ve hayvan türlerinin zarar görmesine ve yok olmasına neden olmuştur. Bu nedenle doğal ortamların, zarar görmemesini sağlamak ve turistlerin beklentilerine uygun deneyimler sunmak ancak çevre dostu bir yönetimle mümkün olacaktır. Bu tür işletmelerde çalışan insanların ve ziyaretçilerin çevresel duyarlılık konularında eğitilmeleri aynı zamanda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Burada konaklama işletmelerine büyük görev düşmektedir (Güneş, 2011: 48).

Tablo 1: Geleneksel yönetimi çevre dostu yönetimden ayıran özellikler ve konaklama işletmelerine uyarlanması

Geleneksel Yönetim	Çevreye Dostu Yönetim	Konaklama İşletmelerinde Çevre Dostu Yönetim
Amaçlar <ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik büyüme ve kâr • Ortaklara sağlanan getiri 	Amaçlar <ul style="list-style-type: none"> • Sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi • Ortakların refahı 	Amaçlar <ul style="list-style-type: none"> • Personel ve konuklar üzerinde çevresel sorumluluk bilincinin yaratılması ve çevreyi koruma uygulamalarına katılımlarının sağlanması
Ürünler <ul style="list-style-type: none"> • Fonksiyon, stil ve fiyat için tasarlanmış ürünler • Gereksiz atık yaratan paketleme 	Ürünler <ul style="list-style-type: none"> • Çevre için tasarlanmış çevre dostu ürünler 	Hizmetler <ul style="list-style-type: none"> • Otel içi geri kazanım faaliyetleri • Otel içi ve dışı çevre önemi ile ilgili bilgilendirme • Tedarikçilerin çevre duyarlılığının geliştirilmesi • Çevre derneklerine sponsorluk
Organizasyon <ul style="list-style-type: none"> • Hiyerarşik yapı • Yukarıdan aşağıya karar verme • Karar vermede merkezîyetçilik 	Organizasyon <ul style="list-style-type: none"> • Hiyerarşik olmayan yapı • Katılımcı karar verme • Karar vermede merkezkaçılık 	Organizasyon <ul style="list-style-type: none"> • Hiyerarşik olmayan yapı • Katılımcı karar verme • Çevresel hedeflerin sürekli kontrolü ve gelişiminin sağlanmasına odaklanma
Çevre <ul style="list-style-type: none"> • Çevreye hâkim olma • Çevrenin bir kaynak olarak yönetilmesi • Kirlilik ve atıkların dışsallıklar olarak değerlendirilmesi 	Çevre <ul style="list-style-type: none"> • Doğayla uyum içinde olma • Doğal kaynakların sınırsız olmadığı farkına varılması • Kirlilik ve atıkların yönetilmesi ve minimize edilmesi 	Çevre <ul style="list-style-type: none"> • Doğa ile uyum • Atık minimizasyonu ve değerlendirme faaliyetleri
İşletme fonksiyonları: <ul style="list-style-type: none"> • Pazarlama tüketimi artırmayı amaçlar. • Finansman kısa dönemde kârı maksimize etmek ister. • Muhasebe geleneksel maliyetler üzerinde yoğunlaşır. • İnsan kaynakları yönetimi işçi verimliliğini artırmayı hedefler. 	İşletme fonksiyonları: <ul style="list-style-type: none"> • Pazarlama tüketici eğitimi için vardır. • Finansman uzun dönemli sürdürülebilir büyümeyi amaçlar. • Muhasebe çevreyle ilgili maliyetler üzerinde yoğunlaşır. • İnsan kaynakları yönetimi, işyerinde sağlık ve güvenliği sağlamaya çalışır. 	İşletme Fonksiyonları <ul style="list-style-type: none"> • Pazarlama konuk eğitimi için vardır. • Finansman uzun dönemli sürdürülebilir büyümeyi amaçlar. • Muhasebe çevreyle ilgili maliyetler üzerinde yoğunlaşır. • İnsan kaynakları yönetimi, çevreye saygılı, sağlıklı çalışma ortamı ve sosyal şartlar sağlamaya çalışır.

Kaynak: Aslanertik B. E. ve Özgen I. (2007). Otel İşletmelerinde Çevresel Muhasebe, İşletme Fakültesi Dergisi, 8 (2), 163-179.

İşletmeler geçmişte geleneksel yönetimi benimseyerek çevreden elde ettikleri doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanmamışlardır. Üretim odaklı yönetim sonucunda meydana gelen katı ve sıvı atıkları filtrelemeden doğaya bırakmışlardır. Sınırlı sayıda olan bu kıt kaynakların yavaş yavaş azaldığını fark eden işletmeler daha sonra geri dönüşüme önem veren doğaya daha hassas davranan ve üretimde çevre dostu bir yönetimi benimseyip uygulamaya geçmişlerdir.

ISO 14001 Çevre Yönetim Standardı

Dünya genelinde en fazla kabul gören ISO 14001 çevre yönetim standardıdır. Bu çevre yönetim standardı Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) tarafından geliştirilmiş ve 1996 yılında yayınlanmıştır. Uluslararası düzeyde oluşturulan çevre yönetim standartları, işletmelerin çevreyle ilgili çabalarını, sürdürülebilir kalkınma ortak amacına yönlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Bunun gibi standartlar aynı zamanda, şirketlerin halen var olan ve gelecekte ortaya çıkabilecek olan yasal düzenlemelere uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır (Nemli, 2001:216).

Çevre sorunlarına karşı bilinç düzeyi arttıkça “Çevre Yönetimi” kavramı gündeme gelmiştir. Çevre yönetimi tek başına doğayı idare etmeye çalışmak değil, işletme faaliyetlerinin planlama ve uygulama aşamasında, çevreyi koruma çabalarına entegre edilmesidir.

Çevre yönetiminde tek düzelikten ve her çevreyi ilgilendiren ekonomik faaliyetlerde bulunan birimin çevre yönetimi yönünden karşılaştırılabilirliğinin sağlanabilmesi için standartların geliştirilmesine gereksinim duyulmuştur. “ISO 14000 Çevre Yönetim Standartları” Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) tarafından bu amaçla geliştirilen uluslararası standartlardır (Alagöz, 2012:103).

ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi işletmedeki amacı;

- Çevresel performansın artırılmasını sağlamak,
- Kirliliğin kaynağını tespit ederek kontrol altına alınmasını ve azaltılmasını sağlamak,
- Atık ve israf yönetimi alanlarında maliyetlerin düşürülmesi ve bu konulardaki belirsizliğin ve tutarsızlığın giderilmesi sağlamak,
- Uluslararası düzeyde rekabet avantajı sağlamak ve ticaret engellerini aşılması,
- Devlet, kamuoyu ve müşteri nazarında gelişen bir şirket imajı oluşturma,
- Kaynaklar etkin kullanımı (enerji, su, vb.) tasarrufunun sağlanması.
- Çevre etkilerinden kaynaklanan maliyetler düşürülmesi.
- İşletmelerin çevre performansı konularında gelişimine katkıda bulunulmasıdır.

ISO 14001 çevre yönetim standardı, işletmelerin kendi faaliyetleri sonucunda oluşan çevresel etkilerini azaltmalarına, değerlendirmelerine ve yönetmelerine yardımcı olarak, ekonomik yönden gelişmeyle çevreyi koruma arasındaki ilişkisinin bütünleştirilmesini hedeflemektedir. (Kaymaz, 2012: 28). Ayrıca ISO 14001 standartlarından yararlanan işletmelerin çevre yönetim sistemi oluşturmaları, işletmenin örgütsel öğrenme konularında yeteneğini artırarak işletmede herhangi bir sorun ortaya çıktığı ilk anda tespit ederek hatta bu sorunu çıkmadan önceden müdahale etmesine katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Geleneksel muhasebede sadece işletmelerin faaliyetlerinin parasal yönleriyle ilgilenilmekte ancak çevreye yönelik maliyetler dikkate alınmamaktadır. Kısa dönemde işletmeyi etkilemiyor gibi görünen üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan çevresel etkiler, uzun dönemde sadece işletme üzerinde değil bütün toplum üzerinde etkisini göstermektedir. Muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı gereği, işletme faaliyetlerinin yürütülmesinde sadece belirli kişi veya grupların değil bütün toplumun refahının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çevre Kanunu’nda yer alan “Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler ” (Çevre Kanunu [ÇK], 1983: madde 3). Dolayısıyla işletmelerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çevresel maliyetlerin dikkate alınması sosyal sorumluluk kavramının bir gerekliliğidir.

İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreyi kirletmektedirler. Çevre kirliliğine sebep olan işletmelerin önceden tedbir almaları gerekmektedir, alınan her tedbir işletmeye ek maliyet getirmektedir. Bu nedenle çevre kirliliği işletmelerin maliyetlerini artırıcı etki yapmaktadır. Çevre muhasebesi sayesinde işletmeler çevreye verdikleri zararları kontrol altına alarak işletmeye kazanç sağlamaktadırlar. Ayrıca İşletmelerin çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi hususunda önemli çalışmalar yapması gerekmektedir. Çalışmaların başarısı doğru bilgi ve verilerle mümkün olmaktadır. İşletmeler açısından bu süreçte çevre muhasebesi önemli bilgiler ve veriler sunar.

Çevre muhasebesi işletmelere sağladığı yararlar ile birlikte çevrenin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Sürdürülebilir bir gelecek için çevre muhasebesi işletmeler açısından oldukça önemlidir. Çevresel etkilerin yönetilmesi, çevre yönetim standardı kriterlerine uygun olarak yapılması işletmelerin

kalitesini artırır ve daha iyi performans gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Ayrıca çevre bilincinin artmasıyla turistler sürdürülebilir gelecek için çevre dostu işletmeleri daha çok tercih etmektedirler. Çevreyi koruyan ve çevreye duyarlı yönetimi uygulayan işletmeler daha fazla turist çekebilmektedirler bu da işletmelere kar sağlayıcı olumlu bir etki yaratır.

Turizm sektöründe, çevre faaliyetleri diğer alanlara oranla daha çok önem arz etmektedir. Çevresel faaliyetlerin göz ardı edildiği takdirde ekonomik yönden büyük zararların olabileceği bir sektördür. Çevreye gereken önemin gösterilmemesi halinde zarara en fazla uğrayacak yine konaklama işletmeleridir.

Konaklama işletmeleri uzun vadede faaliyetlerine devam edebilmeleri için; çevreye verdiği dolaylı ve doğrudan olumsuz etkilerini azaltmalı ve çevre dostu yönetimi benimsemelidir. Turizmin gelişmesi için bu tür olumsuz etkiler önlenmeli ve giderilmelidir. Bu nedenle çevreye gereken önemin en fazla konaklama işletmeleri tarafından verilmesi gerekmektedir. Bu tür işletmelerde çalışan insanların ve ziyaretçilerin çevresel duyarlılık konularında eğitilmeleri aynı zamanda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Çevre dostu yönetimi benimsemeyen çevreye zarar veren işletmeler belirli aralıklarla denetlenmeli, para cezası, turizm teşviklerinden yararlanamama gibi bazı yaptırımlar uygulanmalıdır. Bu gibi cezalar işletmelerin kazançlarını önemli ölçülerde etkilediği için caydırıcı olabilir. Ayrıca çevre konusunda çıkarılmış kanun ve yönetmelikler, zamanında ve yeterli olarak uygulanmamaktadır. Bunun için gerekli çalışmalar yapılmalı ve uygulamalar artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, A. Yılmaz, B. (2001). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt.1, Sayı.2, (147-158).
- Alagöz, M. (2012). Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi Uygulamaları: Marmaris İlçesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktürk, A. Akcanlı, F. Şenol, H. Akyüz, Y. (2012). Muhasebe Standartları Bağlamında Otel İşletmelerinde Çevre Muhasebesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı.8, 87-108.
- Akcanlı, F. (2010). Çevre Muhasebesi Açısından Kağıt Ambalajı Geri Dönüştüren İşletmelerin Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Fayda-Maliyet Analizi, Ankaş Atık Kağıt İmalat San. ve Tic. A.Ş.'de Uygulama. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuğ, F. (1990). Çevre Sorunları, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Aslanertik B. E. ve Özgen I. (2007). Otel İşletmelerinde Çevresel Muhasebe. İşletme Fakültesi Dergisi, 8 (2), 163-179.
- Atabey, N. A., Yılmaz, B., ve Yılmaz, F. Ö. (2013). Environmental Accounting and Environmental Costs. International Conference On Eurasian Economies (s. 221-226).
- Aydın S. (2012). Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi Uygulamaları ve Çevresel Maliyetlerin Yaşam Döngüsü Değerlemesi: Türkiye - Birleşik Krallık Örneği. Muhasebe Bilim ve Dünyası Dergisi, Cilt 14, Sayı 4, (99-120).
- Aygün, D , Sürmen, Y . (2013). Muhasebe Çevresi ve Çevrenin Muhasebeye Etkisi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 4 (7), 359-381.
- Aymaz, R. (2009), Isparta Antalya Burdur Üretim İşletmelerinin Çevre Konularına ve Çevre Muhasebesine Yaklaşımlarına İlişkin Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2015). Turizm Ekonomisi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Beredugo, S.B. (2014). Environmental Accounting and Social Responsibility Disclosure on the Earning Capacity of Nigerian Manufacturing Firms. Journal of Economics and Sustainable Development, 5(14): 66-73.
- Chan, W.W. ve Lam, J.C. (2001). Environmental Costing of Sewage Discharged by Hotels in Hong Kong, International Journal of Contemporary Hospitality Management, 13 (5), 218-226.
- Çalış, Y. E. (2013). Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi. Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 34 (1), 175 – 190.
- Çevre Kanunu (1983), T.C Resmi Gazete, 18132, 11 Ağustos 1983. <http://dosyalar.ormansu.gov.tr/belgeler/mevzuat/kanun/2872%20say%C4%B1%C4%B1%20%C3%87evre%20Kanunu.pdf> Erişim Tarihi: 01.11.2018
- Çelik, M. (2007). Çevreye duyarlı muhasebe. Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:33, 151-161
- Demirkol, Ö., Tancı Yıldırım, N. (2018).Otel ve Konukevi İşletmelerinde Çevre Bilinci ve Çevre Muhasebesi Uygulama Düzeyi: Şanlıurfa İlinde Bir Araştırma. Journal of Current Researches on Business and Economics, 8 (1), 27-40.
- Gökdeniz, Ü. (1996).Çevre Muhasebesi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21-26, İstanbul.
- Gönel, F.D. ve Atabarut, T. (2005). Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı: Çevresel Muhasebe, TÜSİAD Yayın No: 2005-06/404, İstanbul.
- Emeksiz, M. (2007). Küçük Otel İşletmeleri ve Çevre Yönetimi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(18), 141-156.
- Jankovic S. ve Krivacic D. (2014). Environmental Accounting as Perspective for Hotel Sustainability: Literature Review Tourism and Hospitality Management, 20(1), 103-120.
- Karukoğlu A. (2015). İşletmelerde Çevre Muhasebesi ve Diğer Çevresel Faaliyetlerin Gerçekleşme Durumunun Araştırılması. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 6(1), 83-111.
- Kaymaz, M. (2012). Turizm Sektöründe Çevre Yönetimi: Marmaris'teki Konaklama İşletmeleri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Lorente, J.C., Jimenez, J.B. ve Gil, M.J.A. (2003). Stakeholders' Environmental Influence. An Empirical Analysis in the Spanish Hotel Industry. Scandinavian Journal of Management, 19, 333-358.
- Mutlu, A. (2007). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (34), 162-173.

- Nemli, E. (2001). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışının Gelişimi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (23-24), 211-224.
- Şenocak, B. ve Bursalı, M. Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci ve Yeşil İşletmecilik Uygulamaları İle İşletme Başarısı Arasındaki İlişki. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(23), 161-183.
- Tanç, A. ve Gümrah, A. (2015).Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Çevresel Performans: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. İşletme Araştırmaları Dergisi, 7/2, 258-273.
- UNWTO (2017) "Tourism Highlights 2017" <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029> Erişim Tarihi: 30.06.2018
- UNWTO (2018)) "Tourism Highlights 2017" <http://www2.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2018> Erişim Tarihi: 01.11.2018
- Yılmaz, Ö. G., Özok, O. ve Erdem, B. (2016). Konaklama İşletmelerinde Çevre Dostu Uygulamalar: Bodrum Örneği. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (1), 180-197.